

Ryszard Kapusciński

Ében

Lalibela '75

Közép-Etiópia hatalmas, tágas fennsík, amelyet számos szakadék és völgy szel át. Esős időben ezeknek a hasadékoknak az alján gyors, viharos folyók hömpölyögnek. A nyári hónapokban egy részük kiszárad, eltűnik, láthatóvá teszi a repedezett, száraz medret, amely fölött a szél a nap melegében szétmállott sár fekete porfelhőit kavargatja. A fennsík fölé háromezer méternyi magas hegyek emelkednek, amelyek azonban semmiben sem emlékeztetnek az Alpokra, az Andokra vagy a Kárpátok behavazott gránithegyeire. Ezeket a hegyeket szétmállott kő alkotja, színük a bronzéra és a vörösrézére emlékeztet, tetejük olyan sík és sima, hogy természetes repülőterekként szolgálhatnának. Ha repülőgépről nézünk lefelé, víz és világítás nélküli, szegényes viskókat, kalyibákat láthatunk a hegytetőkön. Az emberben azonnal felvetődik a kérdés: hogyan élhetnek ott azok az emberek? Miből élnek? Mit esznek? Miért vannak ott? Hiszen délben a föld ott olyan lehet, mint az izzó salak, égeti a talpat, mindent hamuvá változtat. Ki ítélte őket erre az éghez közeli, borzalmas száműzetésre? Miért? Milyen bűnökért? Sosem nyílt alkalmam arra, hogy fölkapaszkodjam azokhoz a magányos településekhez, és választ keressek kérdéseimre. És itt, a fennsíkon sem tudtam meg azokról az emberekről semmit sem. Az ittienek láthatóan nem is tudtak a létezésükről. Azok a magaslati nyomorgók valahol az emberiség peremén vegetáltak, a többiek számára észrevétlenül születtek és valószínűleg gyorsan pusztultak mint ismeretlen, anonim lények. De a hegyek lábánál élők sorsa sem volt sokkal könnyebb és jobb.

– Utazz el Welóba – mondta Teferi –, utazz el Haragwéba! Itt semmit sem fogsz látni. Ott mindent látni fogsz.

Teferi házának verandáján ültünk Addis Abebában. Magas fallal körülvett kert volt előttünk, a kellemesen susogó szökőkutak körül buja, vörös színű bougainvilleák és csillogó-sárga aranyesők pompáztak. A házigazda által említett helyek olyan, többszáz kilométerre fekvő vidékek voltak, ahol tömeges éhhalál pusztította az embereket. Ott, azon a verandán (a konyhából sült hús illata szállt felénk) ezt egyszerűen nem lehetett elképzelni. Egyébként is, hogyan lehet fölfogni a „tömeges éhhalált”? Az ember mindig egyedül hal meg, a halál pillanata életének legmagányosabb pillanata. „Tömegesen meghalni” azt jelenti, hogy egy ember meghal magányosan, de ugyanakkor, szintén magányosan, meghal egy másik ember is, és ugyanolyan magányosan még sokan mások is. Éppenséggel csak a körülmények alakultak úgy – s leggyakrabban az illetők akarata nélkül –, hogy mindegyikük, miközben magányosan élte meg saját egyetlen halálát, nagyon sok olyan ember közelében volt, aki szintén akkor halt meg.

A hetvenes évek közepén jártunk. Afrika ekkor lépett legkomorabb, húsz évig tartó korszakába. Polgárháborúk, lázadások, puccsok, vérengzések s ezeknek kísérőjeként az éhínség, amely milliókat érintett Sahelben (Nyugat-Afrika) és Kelet-Afrikában (főként Szudánban, Csádban, Etiópiában és Szomáliában) – hogy a krízisnek csak néhány jelenségét említsem. Végetért az ötvenes és hatvanas évek ígéretekkel és reményekkel teli korszaka, amely alatt a kontinens országainak nagy része felszabadult a gyarmati uralom alól, és elkezdte független állami létét. Azoknak az éveknek a politikai és közgazdasági tudományában az a nézet uralkodott, hogy a szabadság mintegy automatikusan magával hozza a jólétet, hogy a szabadság azonnal, kapásból tejjel, mézzel folyó világgá változtatja az egykori szegénységet. Ez volt a véleménye a kor bölcseinek, és minden jel arra mutatott, hogy senkinek sincs oka ebben kételkedni, annál is kevésbé, mivel ezek a próféciák oly csábítóak voltak!

A valóságban minden másként történt. Afrika új államaiban megindult a hatalomért folyó harc, amelyben mindent fölhasználtak: a törzsi és etnikai konfliktusokat, a hadsereg erejét, a korrupció csábítását, a halálos fenyegetést. Ugyanakkor ezek az államok gyengének bizonyultak, alkalmatlanoknak arra, hogy alapvető funkcióikat teljesítsék. És zajlott mindez a hidegháború idején, amelybe a Kelet és a Nyugat belerángatta Afrikát is. A hidegháború egyik jellegzetessége az volt, hogy kitervelői a gyenge és függő országok gondjait és érdekeit teljesen figyelmen kívül hagyták, ügyeiket és drámaikat kizárólag saját, nagyhatalmi érdekeik szempontjából kezelték, s tudomásul sem vették azok önálló jelentőségét és súlyát. Ehhez járult még a nem-fehér kultúrákkal és társadalmakkal szemben tanúsított hagyományos, európaiközpontú gőg és arrogancia. Nem csoda, hogy ahányszor hazatértem Afrikából, nem ezt kérdezték tőlem: „És hogyan élnek a tanzániaiak Tanzániában?”, hanem ezt: „És hogyan élnek az oroszok Tanzániában?” És ugyanígy nem az volt a kérdés, hogyan élnek Libériában a libériaiak, hanem, hogy mit csinálnak Libériában az amerikaiak. (Ez egyébként még mindig jobb, mint az, amire H. Ch. Buch német utazó panaszkodott nekem, hogy tudniillik amikor Óceánia legtávolabbi részeiből hazatért egy kimerítő, gyilkos expedícióról, mindenki ugyanazt kérdezte tőle: „És mit ettél ott?”). Semmivel sem lehet jobban megbántani az afrikaiakat, mint azzal, ha így kezeljük őket – tárgyként, eszközként. Az ilyen bánásmódot megalázásnak, degradálásnak, pofonnak érzik.

Teferinek volt egy szállítványozási cége. Néhány lestrapált, rozoga Bedford teherautóval szállított gyapotot, kávé és bőrt. Ezek a járművek Weloba is, Haragwéba is jártak, így hát beleegyezett, hogy elkísérem valamelyik sofőrjét. Számomra ez volt az egyetlen lehetőség, minthogy arrafelé sem autóbusz, sem repülő nem közlekedett.

Etiópia útjain utazni fáradságos és gyakran kockázatos dolog. Száraz időben a gépkocsi csúszkál a meredek sziklafalba vajt keskeny, sóderes úton – az út többszáz méter mély szakadék szélén vezet. Esős időben a hegyi utak egyáltalán nem járhatóak. A síkságokat átszelő utak viszont sártengerre alakulnak, amelybe több napra is el lehet sülyedni.

Nyáron a magasföldön, néhány órai utazás után, az embert teljesen belepi a fekete por. Mivel közben forróság van, s úszunk a verítékben, a nap végére vastag koszpáncél fedi testünket. Az apró, mikroszkopikus törmelékből álló por olyan, mint a forró, sűrű kőd – áthatol az öltözéken, és testünk legrejtettebb zugaiba is beférkőzik. Alig lehet lemosni. Legjobban az ember szemét viseli meg a por. A gépkocsivezetőknek állandóan vörös, puffadt a szemük, fejfájásra panaszkodnak, és hamar megvakulnak.

Utazni csak nappal lehet. Szürkülettől hajnalig mozgékony, fosztogató, errefelé shiftának nevezett bandák veszik át az utat fölött az uralmat. A shifta fiatal banditákból álló csoport, amely az első lebukásig működik. Régebben ha elkapták, mindjárt az út mellett föl is akasztották őket. Később annyi változás történt, hogy kevésbé látványos módon számoltak le velük. Igazi élethalálharc ez, mert ha a shifta valamilyen elhagyott, víz nélküli területen hagyja áldozatait, a szerencsétlenek egyszerűen szomjan vesznek. Ezért aztán a városok szélén rendőrpóztok állnak. Az ügyeletes rendőr ránéz az órájára vagy a napra, és kiszámítja, hogy az utazó szürkület előtt eléri-e a következő várost (vagy a következő rendőrt). Ha úgy találja, hogy nem, vissza kell fordulni.

Elindultam hát egy teherautóval, amelyet Teferi bőrkért küldött Addis Abebából északra, Welo tartományba, Dese és Lalibela környékére. Van-e értelme kiszámolni, hogy hány kilométernyi út áll előttünk? A távolság mértékessége itt az az órákban vagy

napokban mérhető idő, amennyi ahhoz kell, hogy A kiindulási ponttól B célpontig érjünk. Dese például 120 kilométerre van Lalibelától, az út megtételéhez azonban nyolc órára van szükségem (de csak ha szerzek egy jó terepjárót, amiben legalábbis kételkedem).

A jelen helyzetben egy, két vagy akár több napig is eltart, amíg célba érek. Itt semmit sem lehet előre tudni. Az itteni teherautók – általában rozsdás, rozoga ócskavasak – az úttalan utakon, a porban és hőségben folyton elromlanak, tartalék alkatrészért pedig vissza kell fordulni egészen Addis Abebaig. Az utazás tehát mindig kiszámíthatatlan: elindulunk, utazunk, de hogy mikor érünk (egyáltalán elérünk-e) a célállomásra, vagy hogy mikor érünk vissza (egyáltalán visszaérünk-e), azt sosem lehet előre tudni.

Azon a vidéken, ahová tartunk, régóta szárazság van, az állatok, víz és legelők híján, sorra pusztulnak. A nomádok fillérekért árulják a tehén-csontvázakról lenyúzott bőrt. A pénzből egy darabig még elvegetálnak, aztán, ha nem jutnak el valamelyik nemzetközi segélytáborban, nyomtalanul eltűnnek a kiégett pusztaságban.

Hajnaltól elhagyjuk a várost, a körülötte elterülő világoszöld eukaliptusz-ligeteket, az útmenti benzinkutakat és rendőrposztokat, kijutunk a napfényben fűdő fennsíkra, ahol száz kilométeren át aszfaltozott út vezet. A teherautót Sahu vezet – Teferi szerint megbízható, nyugodt sofőr. Komoly, hallgatag ember. Hogy kissé fölengedjen a hangulat, megbököm a vállát, s amikor felém fordul, rámosolygok. Sahu rámnéz és szintén elmosolyodik, nagyon őszintén, de kissé bátortalanul – nem tudja, hogy az ilyen egymásra mosolygás nem teremt-e közöttünk túlzott egyenlőséget.

Ahogy távolodunk a várostól, a táj egyre néptelenebbé, kihaltabbá válik. Egy helyütt gyerekek kergetnek néhány csontsovány tehenet, másutt meggörnyedt asszonyok cipelnek a hátukon száraz gallyakat. A mellettünk elmaradó viskók üreseknek látszanak, sehol egy lélek, sehol semmi mozgás. A táj mozdulatlan, mindig egyforma, mintha egyszer s mindenkorra ilyenek rajzolták volna meg.

Egyszer csak az úton fölbukkant két férfi. Kezükből automata fegyvert tartottak. Fiatalok voltak, erősek. Észrevettem, hogy Sahu elszűrte. Arca kővé dermedt, szemében félelem ült. Megállította a teherautót. A két férfi szó nélkül felszállt a rakodótérbe, megkocogtatták a vezetőfülké tetejét, hogy induljunk. Összekuporodtam, igyekeztem titkolni, hogy halálosan félek. Sahu figyeltem – mereven, riadtan, komor ábrázattal fogta a kormányt. Vagy egy órát utaztunk így. Semmi sem történt. Sütött a nap, meleg volt, a sofőrfülkében alig lehetett látni a portól. Egyszer csak zörögni kezdett a két férfi a tetőn. Sahu engedelmesen megállította a járművet. Azok ketten szó nélkül leugrottak, s a teherautó mögött úgy eltűntek a mezőn, hogy nyomukat se láttuk.

Délután egy kisvárosba, Debre Sinába értünk. Sahu megállt az útszélen, azonnal tömeg sereglett körénk. Sovány, rongyos, mezítlábás emberek voltak, köztük sok fiatal fiú, sok gyerek. Mindjárt odafurakodott hozzánk egy rendőr fekete, szakadt egyenruhában, zubbonya egy gombbal volt begombolva. Tudott egy kicsit angolul, s rögtön közölte velünk: – *Take everything with you. Everything!! They are all Thieves here!* És már mutogatott is sorban a körülöttünk állókra: – *This is thief!! This is thief!!* Tekintetemmel követtem a rendőr ujját, amely az óra járásával megegyező irányban mozgott, s egyre újabb arcra mutatott. – *This is thief!!* – folytatta a rendőr, s amikor egy megtermett, magas fiúhoz ért, keze megremegett: – *This is very big thief, sir!* – kiáltott fel figyelmeztetően.

A körülöttünk állók érdeklődve bámultak engem. Mosolyogtak. Arcukon nem látszott sem düh, sem cinizmus, csak valamiféle zavar, sőt, alázat: – *I have to live with them, sir* – sajnáltatta magát a rendőr. És mintegy kárpótlást keresve átkozott sorsa miatt, felém nyújtotta kezét: – *Can you help me, sir?* És hogy kérését még jobban alátámassza, hozzátette: – *We are all poor here, sir.* Magára mutatott, a tolvajaira, Debre Sina csámpás viskóira, a rossz útra, a világra.

Bementünk a városkába, az ottani piacra. A téren felállított standokon árpát, kölest, babot árultak, a szomszédban birkahúst, aztán hagymát, paradicsomot, pirospaprikát. Másutt kenyeret, juhsajtot, cukrot, kávé, szardíniát, kekszet, teasüteményt lehetett kapni. Volt ott minden. De a piacon, ahol általában zajos tömeg zsidong, csönd volt. A kofák mozdulatlanul, tétlenül ácsorogtak, néha lustán elhajtották magukról a legyeket. Minden tele volt léggel. Sűrű, fekete rajokban keringtek dühösen, ingerülten. A rögtön rántámadó legyektől menekülve, a szomszédos utcákban egy másik – elhagyatott, már agonizáló – világba botlottunk. A földön, a porban, piszokban lesóványodott emberek feküdtek. A környező falvak lakói voltak. A szárazság megfosztotta őket a víztől, a nap kiégette földjüket. Kétségbeesett reménnyel jöttek a városkába, hátha kapnak egy korty vizet, találnak valami ételmet. Legyengülve, bármiféle erőfeszítésre képtelenül vívódtak az éhhalállal, amely a legcsöndesebb, legmegadóbb halálem. Félig lehunyt szemük élettelenül, kifejezéstelenül meredt a semmibe. Nem tudom, láttak-e egyáltalán valamit. Közvetlenül mellettem két nő feküdt, csonttá aszott testüket maláriás roham rázta. Ez volt az egyetlen mozgás az egész utcában.

Megrántottam a sofőr ingujját. – Gyerünk innen! – mondtam. Újra végigmentünk a lisztes zsákokkal, hússal, ásványvízes palackokkal teli piacon: az éhínséget ugyanis nem élelemhiány okozta, hanem az embertelen viszonyok. Az országban volt elég étel, de amikor jött a szárazság, az árak az égbe szöktek, a szegény parasztnak nem volt miből vásárolniuk. A kormány persze közbeléphetett volna, a világ is segíthetett volna, a hatalom azonban presztizsokból nem akarta beismerni, hogy az országban éhínség van, és elutasította a segítségnyújtást. Ebben az időszakban Etiópiában egymillió ember halt éhen, ám ezt eltitkolta először Hailé Szelasszié császár, aztán pedig az, aki a császárt megfosztotta trónjától és életétől – Mengisztu őrmagy. A hatalomért folytatott harc elválasztotta, a hazugság összekötötte őket.

Az út hegyes-völgyes és üres. Sehol egy autó, sehol egy állatcsorda. A szürke, hamuvá égett földön tehén-csontvázak hevernek. Egy akácfa árnyékában nagy agyagedényekkel asszonyok várakoznak – hátha erre jön egy városba tartó lajtos kocsis, és a sofőrnek megessék rajtuk a szíve, megáll, egy pillanatra megnyitja a csapot.

Estefelé Desébe érünk. Aztán egynapi út Lalibelába. Egyfolytában mély szorosokban haladunk, mintha felfűtött olvasztókemencében volnánk, sem embert, sem növényzetet nem látni. De elég megállni egy pillanatra, máris légyrajok vesznek körbe minket. Mintha csak ránk vártak volna! Mert a zümmögésük fülsüketítő, győzelmes, diadalmas: megvagytok! Elkaptunk benneteket! Honnan van itt ennyi légy? Egyáltalán bármilyen élet?

Végre – Lalibela... Lalibela a világ nyolc csodájának egyike. De ha nem az, annak kellene lennie. Csakhogy nehéz megközelíteni. Esős időben nem lehet járművel idejutni. Száraz időben ugyancsak nehéz. Szóba jöhet esetleg a repülőgép – már amennyiben van járat.

Az útról semmit sem látni. Pontosabban – egy közönséges falut lát az ember. A faluból fiúk szaladnak elénk. Mindegyik idegenvezetőnek ajánlkozik, mert ez az egyetlen lehetőség arra, hogy egy kis pénzt keressenek. A fiú, akit kiválasztottam, iskoláskorú, és Tadesse Mirele a neve. Az iskola most zárva van, minden zárva van az éhínség miatt. Az emberek sorra halnak. Tadesse azt mondja, hogy néhány nap óta nem evett semmit, de van víz, azt issza hát. Lehet, hogy szerzett valahol egy marék gabonát vagy egy darabka lepényt? Igen, valóban, egy marék gabonát. – De – mondja gondterhelten – ezen kívül semmit sem. És már kér is: – Sir! – Tessék, Tadesse. – *Be my helper, please!! I need a helper!!* Rámnéz, és akkor veszem észre, hogy csak egy szem van. Egy szem a megkínzott, soványka gyerekarcon.

Egyszer csak Tadesse elkapja a kezemet. Azt hittem, kéri akar valamit, de nem. Azért fogott meg, nehogy szakadékba zuhanjak.

Ekkor vettem észre, hogy olyan helyen állok, ahonnan látni lehet mélyen alattam egy sziklába vájt templomot. Valójában egy háromemeletes tömb volt, amelyet egy nagy hegy belsejébe vájtak. Mögötte, ugyanabba a hegybe egy kívülről nem látható, következő templomot vájtak, majd még egyet és még egyet. Összesen tizenegy hatalmas templomot. Ezt az egyedülálló építészeti együttest az amharák királya, szent Lalibela építtette a XII. században, az amharák pedig kopt keresztények voltak, s ma is azok. Lalibela úgy vájatta a hegybe a templomokat, hogy az országba betörő muzulmánok ne vehessék azokat észre messziről. De még ha észre is vennék, mivel a templomok a hegy elválaszthatatlan részét képezik, a muzulmánok nem tudnák azokat lerombolni, de még megmozdítani sem. Van itt Szűz Máriáról, a Világ Megváltójáról, a Szent Keresztről, Szent Györgyről, Márkról és Gábrrielről elnevezett templom, és földalatti alagutak kötik össze őket.

– *Look, sir!* – mondta Tadesse, és lemutatott a Világ Megváltójáról elnevezett templom előterére. De magam is észrevettem a látványosságot korábban. Jó tizenöt méterre alattunk a templom előterében és a templomlépcsőkön nyomorék koldusok hada gomolygott. Lehet, hogy a gomolyogó szó nem a legszerencsésebb, de ez adja vissza leginkább azt a látványt. Azok az emberek ott lent összehajolva, nyomorék végtagjaik, kéz- és lábcsontjaik, mankóik úgy összegabalyodtak, hogy egyetlen hatalmas, csúszó, mászó teremtménnyé váltak, amelyből, mint holmi csápok, kezek tuccatjai nyúltak a magasba, ahol pedig nem voltak kezek, a teremtmény kinyitotta és fölfelé tárta száját arra várva, hogy dobjanak bele valamit. S ahogyan egyik templomtól a másikig haladtunk, odalenn mászott utánunk az az összegabalyodott, jajgató, haldokló lény, amelyről egyre-másra szakadtak le a már mzdulatlan, a többiek által eldobott részek.

Régóta nem jártak már itt zarándokok, akik egykor adományokat dobáltak lefelé, másfelől a sziklás szakadékokból a nyomorékok nem tudtak kivergődni.

– *Have you seen, sir?* – kérdezte Tadesse, amikor már visszafelé mentünk a faluba. S mondta ezt olyan hangsúllyal, mintha úgy ítélné meg, hogy ezt az egyet mindenképpen látnom kellett.

Amin

Valamikor könyvet szándékoztam írni Aminról, mégpedig azért, mert Amin a gyilkolás és az alacsony kultúra összekapcsolódásának ragyogó példája. Többször jártam Ugandában, Amint is nem egyszer láttam, egész kis könyvtárra való anyagom, kazalnyi saját feljegyzésem van róla. Ő a modern Afrika történelmének legismertebb és a XX. század világszerte legbotrányosabb diktátora.

Amin a kis kakwa nemzetségéből származik, amelynek lakóterülete három ország – Szudán, Uganda és Zaire – között oszlik meg. A kakwák nem tudják, milyen országhoz tartoznak, ez egyébként nem is érdekli őket, mert máson gondolkodnak – hogyan maradjanak életben a nyomor és éhínség ellenére, amely állandó jellemzője ennek az isten háta mögötti helynek, ahol nincsenek utak, városok, nincs világítás és termőföld. Akiben van egy kis kezdeményezőkézség, ügyesség, és szerencséje is van, az a lehető legmesszebbre menekül innen. Csakhogy nem mindegy, milyen irányba menekül. Aki nyugatnak indul, csak ront a helyzetén, mert Zaire legmélyebb dzsungeljeibe téved. Aki észak felé indul, szintén hibát követ el, mert a Szahara homokos és köves elővidékére jut. Kizárólag a déli irány ad esélyt: errefelé terül el Közép-Uganda termékeny vidéke – Afrika szép, buja kertje.

Errefelé indul el fia születése után, csecsemőjével a hátán, Amin anyja. Eljut Ugandába, a Kampala után második városba (vagy inkább városkába) – Jinjába. Ő is, mint az akkoriban sokezerényi, manapság sokmilliónyi bevándorló, abban a reményben érkezik a városba, hogy itt elviselhető sors vár rá/rájuk. Nincs szakmája, nincsenek ismerősei, és nincs pénze. Többféleképpen tarthatja fenn magát: csencseléssel, házi sör főzésével, utcai, hordozható lacikonyhával. Amin anyja abból él, hogy van egy fazeka, amelyben kölest főz, s adagonként, banánlevélen árusítja. Napi keresménye: egy adag köles magának és a fiának.

Ez az asszony, aki a szegény északi falucskából eljutott a tehetősebb déli városba, részévé vált annak a tömegnek, amely ma Afrika legnagyobb gondját jelenti. Emberek tízmillióiról van szó, akik elhagyták falvaikat, és benépesítették a hatalmasra duzzadt városokat, ahol azonban nem találnak maguknak sem meghatározott helyet, sem foglalatosságot. Ugandában „bayaye” a nevük. Az ember rögtön észreveszi őket, mert ők alkotják azt az utcai tömeget, amely annyira különbözik az európaiótól. Európában az utcai járókelők általában meghatározott cél felé tartanak. A tömegnek iránya és ritmusa van, ezt a ritmust gyakran a sietés jellemzi. Egy afrikai városban az embereknek csak egy kis része viselkedik hasonlóan. A többség semerre sem megy: nincs hova, nincs minek. Ógyelegnek, az árnyékban ücsörögnek, báméskodnak, szundikálnak. Nincs mit csinálniuk. Senki sem várja őket. Legtöbbször éhesek. A legkisebb utcai esemény – veszekedés, verekedés, tolvaj lefűlése – azonnal hatalmas tömeget vonz. Mert mindenütt ott vannak ők, a tétlenül és értelmetlenül csodára várók, a nem tudni, miből élők, a világ bámésztjai.

Legfőbb jellemzőjük a gyökértelenség. Falura már nem mennek vissza, a városban pedig nincs helyük. Vegetálnak. Valahogy léteznek. Valahogyan – ez határozza meg legpontosabban helyzetüket, annak törékenységét, bizonytalanságát: valahogyan élnek, valahogyan alszanak, néha valahogyan táplálkoznak. Ez az illuzórikus és ideiglenes lét okozza, hogy a bayaye állandó veszélyben érzi magát, állandóan fél. Félelmét csak növeli, hogy jövevény, nem kívánt bevándorló, aki másfajta kultúrát, vallást, nyelvet képvisel. Igen, fölösleges ellenfelet jelent annál a tálnál, amely amúgy is üres, a munkában, amelyből amúgy is kevés van.

Amin tipikus bayaye.

Jinja utcáin növekszik, abban a városkában, ahol a brit gyarmati hadsereg, a King's African Rifles egyik zászlóaljának laktanyája található. Ennek a hadseregnek a modelljét még a XIX. század végén találta ki Lugard tábornok, a Brit Birodalom egyik létrehozója. Lugard zsoldos különítményeket szervezett olyan törzsek tagjaiból, akik idegenek voltak a helyi lakosság számára, s akik rövid pórázon tartották a megszállt területek lakóit. Lugard számára a nilota (szudáni) törzsek fiatal, megtermett férfiai jelentették az ideált, mert harci lelkesedés, kitarás és kegyetlenség jellemezte őket. Nubiansnak (núbiaiaknak) nevezték őket, s ez az elnevezés Ugandában félelemmel vegyes ellenszenvet keltett. A hadsereg tisztjei és altisztjei viszont hosszú évekig kizárólag angolok voltak. Egyikük egyszer észrevett egy fiatal, hatalmas, herkulesi termetű afrikait, aki ott bőklászott a kaszánya körül. Amin volt az. Egykettőre bekerült a hadseregbe. Az ilyen, foglalkozás, perspektíva nélküli fiatalok számára a katonai szolgálat főnyereménynek számított. Amin alig négy osztályt végzett, minthogy azonban engedelmesebb és igen szolgálatkésznek bizonyult, gyorsan haladt előre. Ráadásul hírnevet szerzett magának bokszolóként – Uganda nehézsúlyú bajnoka lett. A gyarmati időkben a katonaságot újabb és újabb büntető hadjáratokra használták. A Mau-Mau felkelők, a turkana harcosok vagy a független karamodzsongok ellen. Amin kitűnt az ilyen akciókban: csapdákat állított az ellenfélnek, támadásokat szervezett, és nem ismert kegyelmet.

Történt mindez az ötvenes években, közeledett a függetlenség korszaka. Eljött a hadsereg afrikanizálásának ideje is. Csakhogy a brit és francia tisztiek minél tovább szeretnének a hadseregben maradni. Hogy bebizonyítsák, mennyire nélkülözhetetlenek, az alacsony rangú afrikaiak közül a harmadrendűeket léptetik elő, akik szerény képességűek ugyan, de engedelmesebbek. Egyik napról a másikra ezredeseket és tábornokokat csinálnak tizedesekből és őrmesterekből. Jó példa erre Bokassa a Közép-Afrikai Köztársaságban, Soglo Dahomeyben, Amin Ugandában.

Amikor 1962 őszén Uganda elnyeri függetlenségét, Amin – brit támogatással – már tábornok, és a hadsereg főparancsnokának

helyettese. Fölméri a helyzetet. Igaz, hogy magas rangú tisztként felelős beosztásban dolgozik, de ahhoz a jelentéktelen kakwa nemzetséghez tartozik, amelyet nem tartanak tősgyökeres ugandainak. A hadsereg többsége viszont a langi törzsből származik, mint például Obote miniszterelnök, vagy a langikkal baráti viszonyban álló acholi törzsből. A langik és acholik lenézik a kakwákat, elmaradott, sötét embereknek tartják őket. Az Afrikán belüli előítéletek, gyűlölködések és etnikai ellenszerek beteges, rögeszmés világa ez, minthogy a mindenféle rasszizmusok és sovinizmusok nemcsak a nagy felosztások – fehérek kontra feketék – mentén jelentkeznek, hanem ugyanazon fajon belül, ugyanazon bőrszínű emberek között is igen élesek, sőt, esetenként még kegyetlenebbek és elvakultabbak. Hiszen a világon a fehérek többsége nem a feketék, hanem a fehérek kezétől pusztult el, századunkban pedig a feketék többségét a feketék, nem pedig a fehérek irtották ki. Az etnikai elvakultság vezet oda, hogy Ugandában például senkit sem érdekel, hogy XY okos, jó, udvarias ember-e, vagy fordítva – gonosz és gyűlölködő, hanem az, hogy a bari, toro, busoga vagy nandi törzsből származik-e. Ez az egyetlen szempont, amely szerint osztályoznak és értékelnek valakit.

A függetlenség első nyolc évében a hallatlanul beképzelt, önhitt, gőgös Milton Obote vezeti Ugandát. Amikor a sajtó váratlanul világgá kürtöli, hogy Amin ellopta azt a pénzt, aranyat és elefántcsontot, amelyet megőrzésre a zairei Mobutu-ellenes partizánok adtak át neki, Obote magához rendeli Amint, és írásbeli magyarázatot követel tőle, ő maga pedig abban a meggyőződésben, hogy semmilyen veszély nem fenyegeti posztját, elreplő Szingapúrba, a Brit Közösség miniszterelnökeinek konferenciájára. Amin tisztában van azzal, hogy amint a miniszterelnök visszatér, őt azonnal letartóztatják, megelőzi tehát ezt a lépést, katonai puccsot szervez, és átveszi a hatalmat. Obote elvileg nyugodt lehetett – Amin nem veszélyeztette őt, mert befolyása a hadseregben korlátozott volt. Csakhogy Amin és azok az emberek, akikre számított, 1971. január 25-e éjszakájának első pillanatától kezdve, amikor is elfoglalták a kampalai laktanyát, a brutális és gyilkos rajtaütés taktikáját alkalmazták – azonnal löni kezdtek. Méghozzá pontosan kiválasztott célpontokra – a langi és acholi származású katonákra. A rajtaütés bénító hatású volt: semmiféle ellenállásra nem maradt idő. Már az első napokban több százan elesetek a laktanyákban. És a mészárlás folytatódott. Ettől kezdve Amin mindig ezt a módszert alkalmazta: azonnal lövetett. De nemcsak az ellenségeit lövette le. Ez egyszerű és természetes dolog volt számára. Amin tovább ment: gondolkodás nélkül likvidálta azokat is, akiről azt gondolta, hogy ellenségeivé válhatnak. Amin államában ezenkívül a kínzások széles körű alkalmazása is a terror velejárója volt. Mielőtt valakit eltekint láb alól, előbb kínzásnak vetették alá.

Történi mindez egy provinciális országban, egy kisvárosban. A kínzókamrák centrumban álló épületekben vannak. Az ablakok nyitva – a trópusokon vagyunk. Aki elmegy az utcán, hallhatja az ordításokat, jajgatásokat, lövéseket. Aki a hóhérok kezébe kerül, eltűnik. Gyorsan növekedett azoknak a száma, akiket Latin-Amerikában desaparecidosnak neveztek, vagyis akik eltűntek, elveszték. Kiment a házból, és többé nem tért vissza. – Nani?? – kérdezték aztán a rendőrök, ha valaki a családból érdeklődni mert. – Nani?? (a nani szuahéli nyelven azt jelenti „kicsoda”; az ember pusztá kérdőjelle vált).

Uganda tragikus, vértől csöpögő egyszemélyes színházzá kezdett válni – Amin volt benne az egyetlen szereplő. A puccs után egy hónappal Amin államelnökké nevezte magát, aztán marsallá, majd hadi marsallá, végül pedig örökös hadi marsallá. Újabb és újabb rendjeleket, kitüntetések, medálokat aggatott magára. De szeretet közönséges gyakorló egyenruhában is járni, hogy a katonák elmondhassák: a mi emberünk. Öltözékének függvényében választott autót. Ha fogadásra ment öltönyben, sötét színű Mercedest, ha csak kocsikázni ment dresszben, akkor piros Maseratit, ha pedig gyakorló egyenruhát vett föl, akkor katonai Range-Rover-t. Ez az autó úgy nézett ki, mintha sci-fi filmből vették volna: antennaerdő, drótok, vezetékek, reflektorok álltak ki belőle, belül tele volt gránáttal, pisztollyal, késekkel. Amin azért járt így, mert folyton puccsot félt, hiszen többet is átélt már. Mindenki meghalt: az adjutánsai, a kísérei, de Amin csak leporolta magától a port, megigazította egyenruháját. Megtévesztésül sokszor teljesen esetleges autókön utazott. Az utcai járőrök egyszerű csak észrevették, hogy valami teherautó kormányá mögött Amin ül.

Senkiben sem bízott, így aztán közvetlen környezetéből senki sem tudta, hol fog Amin aznap éjjel aludni, hol fog másnap reggel lakni. A városban is volt néhány rezidenciája, a Viktória-tó mellett is néhány, meg vidéken is jópár. Megállapítani, hogy éppen hol van, nehéz is volt meg veszélyes is. Ő kereste a beosztottjait, ő döntötte el, kivel fog beszélni, kit akar látni. Sokak számára egyébként tragikusan végződött az ilyen találkozás. Amin, ha gyanakodott valakire, meghívta magához. Kedves volt, szívélyes, Coca-Colával kínálta a vendéget. Odakinn aztán az illetőt már várták a hóhérlégények. Soha senki sem tudta meg, mi történt azzal az emberrel.

Beosztottjait Amin általában telefonon kereste. De rádiót is használt. Amikor a kormányban vagy a hadseregben bekövetkező változásokat jelentette be – s állandóan változtatott – rádión keresztül tette.

Ugandában egy rádióadó, egy jelentéktelen újság („Uganda Argus”), egy Amint megörökítő kamera és egy ünnepeken megjelenő fotóriporter volt. Minden csakis a marsall személyére irányult. Ha helyet változtatott, mintegy az államot is vitte magával, nélküle semmi sem történt, semmi sem létezett. Nem volt parlament, nem voltak politikai pártok, szakszervezetek vagy egyéb szervezetek. Természetesen semmiféle ellenzék sem létezett – akiket ellenzékiességgel gyanúsítottak, kínhalált szenvedtek.

Amin támasza a hadsereg volt – a gyarmati hadseregek mintájára szervezte meg, mert mást nem ismert. A katonák többsége az Uganda és Szudán határán fekvő isten háta mögötti vidékek kis közösségeiből származott. Szudáni nyelveken beszéltek, ellentétben a tősgyökeres ugandaiakkal, akik bantu nyelveket használtak. Az egyszerű, műveletlen katonák nem tudtak a lakosokkal szót érteni. De hiszen ez volt a cél. Hogy idegenül érezzék magukat, hogy elszigetelődjenek, s csakis Amintól fűggenek. Ha valahol megjelentek teherautóikon, kitört a pánik, az utcák kiürültek, a falvak elnéptelenedtek. A vad, őrző és legtöbbször részeg katonák fosztogattak, vertek, akit csak értek. Minden indok nélkül, nem tudni, miért. A piacon elvették az árusok árúját (ha egyáltalán volt, mert Amin alatt üresek voltak a polcok. Amikor annak idején Kampalába utaztam, valaki azt ajánlotta, hogy vigyem magammal villanykörtét. A szállodában ugyanis volt áram, de nem volt izzó). A parasztoktól elvették a termést, az állatokat, a baromfit. Folyton ezt ordították: *Chakula!! Chakula!!* (szuahéli nyelven – enniváló, evés). A zabálás, a nagy zabálás, jókora darab hús, nagy fűrt banán, egy tál bab – mindez csak ideig-óráig nyugtatta meg őket.

Amintan szokása volt, hogy meglátogatta az országban szétszórta garnizonokat. Ilyenkor a gyakorló téren nagygyűlést tartott a katonáknak. A marsall szólt hozzájuk. Szeretett órákon át beszélni. Meglepetésként hozott magával egy civil vagy katonai előkelőséget, akit éppen áruházzal vagy összeesküvéssel vádolt. Az összekötözött, már korábban félholtra vert, félelemtől eszméletlen vádlottat egy emelvényre állították. A látványtól felizgatott tömeg transzba esett, és üvöltött. -What shall I do with him?? – próbálta Amin túlkiabálni őket. A kohorszok pedig skandáltak: – *Kill him!! Kill him now!!*

A hadsereg állandó harckészültségben volt. Amin, aki már korábban a Brit Birodalom Legyőzője címet adományozta magának, elhatározta, hogy főlzabadija azokat a testvéreit, akik még a gyarmati elnyomás béklyóiban sirnylődnak. Kimerítő és költséges hadgyakorlatokba kezdett hát. A katonaság a Dél-Afrikai Köztársaság főlzabadiását gyakorolta. A zászlóalj Pretoriát és Johannesburgot ostromolták, a tüzérség Port Elizabeth és Durban ellenséges állásait lötte. Amin távcsővön figyelte a hadmozdulatokat egy villa teraszáról, amelyet Command Postnak neveztek el, s dühöngött, hogy a jinjai zászlóalj még mindig nem foglalta el Cape Townt. Autóba vetette hát magát, s lelkesen rohángált egyik parancsnoki ponttól a másikig, szidta a tiszteket, harcba buzdította a katonákat. A lövedékek a Viktória-tóba hullottak vízoszlopokat verve a magasba és a halászsokat ríogatva.

Amin hallatlanul energikus, örökmozgó ember volt. Ha elnökként néha kormányulást hívott össze, csak rövid ideig vett részt rajta.

Hamar elunta magát, fölpattant a székről és távozott. Gondolatai egymást kergették, kaotikusan beszélt, nem fejezte be a mondatokat. Angolul nehezen olvasott, a szuahélit közepes szinten ismerte. Otthonosan mozgott saját kakwa nyelvjárásában, de azt kevesen ismerték arrafelé. Csakhogy a bayaye harcosok között épp ezek a hiányosságai tették népszerűvé: olyan volt, mint ők, hús a húsból, vér a vérükből.

Amin senkivel sem barátkozott, nem hagyta, hogy bárki is közelebről megismerje: félt, nehogy egy ilyen barátságot mások összeesküvés vagy puccs szervezésére használjanak fel. Az ország terrorizálására létrehozott két titkosrendőrséget – az egyik a Public Safety Unit, a másik a State Research Bureau volt –, ezeknek főnökeit különösen gyakran váltogatta. Utóbbiban a baráti viszonyban álló szudáni törzsekből – a kakwa, lugbara, madi törzsekből – származó bayayék és a hozzájuk közelálló nubians szolgáltak. Az SRB-től egész Uganda rettegett. Ennek a szervezetnek az volt az ereje, hogy minden tagjának belépője volt Aminhoz.

Egyszer a kempalmai piacon járkáltam. Elég üres volt, sok összetört, elhagyott standot láttam. Amin kifosztotta, romba döntötte az országot. Az utcákon alig volt forgalom, az üzletek – Amin korábban elvette őket a hinduktól – üresen tátongtak, vagy bedeszkázva árválkodtak. Hirtelen a tóhoz vezető utcán gyerekcsapat tűnt fel hangosan kiabálva: – *Samaki!! Samaki!!* (szuahéülül – hal). Az emberek mindjárt összefutottak, örvendeztek, hogy lesz mit enniük. A halászok egy asztalra dobták zsákmányukat, s amikor az emberek meglátták, elnémultak, megdermedtek. Ilyen hatalmas, kövér halat ebből a tóból még nem fogtak ki. Mindenki tudta, hogy Amin pribékjei már régóta a tóba hajgálják áldozataik tetemeit a krokodilok és hűsevő halak martalékául. Az asztal körül csend volt, amikor hirtelen és véletlenül egy katonai teherautó bukkant fel a közelben. A katonák meglátták a tömeget és a halat, s megálltak. Valamit beszéltek egymás közt. A teherautó hátuljával az asztalhoz álltak, leugráltak, és lenyitották a hátsó fedelet. Mi, akik közelebb álltunk, észrevettük, hogy a raktér padlóján egy férfi holttest hever. Aztán láttuk, hogyan vonszolják a raktérbe azt a halat, az asztalra meg odahajítják a halott, mezítelű férfit. És láttuk, hogy mindjárt el is mennek. És már csak durva, eszelős röhögésüket hallottuk.

Amin nyolc évig volt uralmon. Különböző források szerint az örökös marsall 150-300 ezer embert öletett meg. Végül maga provokálta ki bukását. Rögeszmésen gyűlölte a szomszédos Tanzánia elnökét, Julius Nyererét. 1978 végén Amin megtámadta Nyerere országát. Tanzánia válaszolt a támadásra, katonái bevonultak Ugandába. Amin Libiába menekült, aztán letelepedett Szaúd-Arábiában, amely így hálálta meg neki az iszlám terjesztésében tett szolgálatait. Amin hadserege szétszóródott, a katonák egy része hazatért, más részük később banditizmusból élt. Tanzánia hadseregének vesztesége a háború során egyetlen harcokcsi volt.

Csapda

Kampalából Uganda északi részébe, a szudáni határ felé utaztunk. A gépkocsioszlopot egy dzsip vezette a sofőrülkéből kiemelkedő géppuskával, mögötte egy teherautón katonák ültek, majd néhány személyautó következett, a sort pedig egy nyitott japán félteherautó zárta, amelyben mi hárman, újságírók ültünk. Régen nem utaztam ilyen komfortban, szakasznyi katona védelme alatt, hogy a géppuskát már ne is említsem! Persze nem éniattam volt mindez. Egyeztető tárgyalásra utaztunk ugyanis a Museveni-kormány három miniszterével az északon fosztogató lázadókhoz. Joveri Museveni államelnök, aki két éve, vagyis 1986-tól volt hatalmon, amnesztiát hirdetett azoknak, akik önként megadják magukat, és leteszik a fegyvert. Ildi Amin, Milton Obote és Tito Okello – a három egymást követő, külföldre menekült diktátor katonáiról volt szó. A diktátorok ugyan elmenekültek, de katonáikat hátrahagyták. Ezek a hadseregek a saját szakállukra öltek, raboltak, fölégették a falvakat, elvitték az állatokat, terrorizálták, pusztították az északi tartományokat, valójában a fél országot. Museveni osztagai túl gyengék voltak ahhoz, hogy fegyveresen leszámoljanak a lázadókkal. Az elnök tehát kiadta a megegyezés jelszavát. Huszonöt év óta ő volt az első olyan vezető, aki ellenfeleihez a megbékélés, a megegyezés hangján szólt.

A mi autónkban két helybeli riporter és rajtam kívül még három katona is utazik. Kalasnyikovjaitak meztelen vállukra akasztották (hőség van, levették hát ingüket). A nevük: Onom, Semakula és Konkoti. A legidősebb – Onom – tizenhét esztendő. Néha olvasom, hogy Amerikában vagy Európában egy gyerek lelőtt egy másik gyereket. Hogy egy gyerek megölt valakit a társai vagy a felnőttek közül. Az ilyen hírek általában a megdöbbenés és borzalom hangjai kísérik. Nos, Afrikában a gyerekek tömegesen ölnék gyerekeket, méghozzá hosszú évek óta. A kontinens jelenkori háborúi valójában gyerekek háborúi.

Ott, ahol már évtizedek óta háborúskodnak (mint például Angolában vagy Szudánban), az idősebbek jelentős része már rég elesett a harcokban, vagy elpusztult az éhínség és járványok következtében – maradtak a gyerekek, s most ők folytatják a háborút. A különböző afrikai országokban uralkodó véres káosz közepette tízezerrel jelentek meg az éhező, hajléktalan árva gyerekek. Keresik azt, aki megegyezne, fölkarolná őket. Élelemhez jutni ott a legkönnyebb, ahol katonaság van – a katonáknak van a legtöbb esélyük arra, hogy élelmet szerezzenek: ezekben az országokban a fegyver nem csupán harci eszköz, hanem a túlélés eszköze is, gyakran az egyetlen.

Az elhagyott, elárvult gyerekek oda tartanak, ahol katonaság állomásozik, ahol laktanyák, táborok, állomáshelyek vannak. Itt aztán segítenek, dolgoznak, mintegy a hadsereg részévé, „az ezred fiaivá” válnak. Fegyvert kapnak, és hamar átesnek a tűzkeresztségen. Idősebb társaik (akik szintén gyerekek még!) gyakran lustálkodnak, és ha ellenséges összecsapás van kilátásban, a kicsiket küldik a frontra, a fegyvertűzbe. Az ilyen összecsapások különösen elkeseredettek és véresek, mert a gyerekekből hiányzik az önvédelmi ösztön, nem érzik, nem értik, hogy halálos veszélyben vannak, nem ismerik a félelmet, amelyet csak a felnőttkor hoz magával.

A gyerekek háborúit a technikai fejlődés is elősegítette. A kézi gépfegyver manapság rövid és könnyű, legújabb generációi egyre jobban emlékeztetnek a gyerekjátékokra. A régi mauser nagy volt és túl nehéz, túl hosszú egy gyerek számára. A kisgyerek keze túl rövid volt ahhoz, hogy elérje a závárt, túl hosszú volt szemének a célzóvonal. A mai modern fegyver megoldja ezt a gondot, ezeket a kényelmetlenségeket. Méretei tökéletesen illenek egy fiú alakjához, és inkább a felnőtt, megtermett katona kezében festenek ezek a géppisztolyok nevetségesen, gyerekesen.

Az a tény, hogy a gyerekek csak a rövid hatósugarú kézfegyverekkel tudnak bánni (mert tűzéri üteget nem tudnak irányítani, bombázó repülő nem tudnak vezetni), azt eredményezte, hogy a gyerekkatona összecsapásai közvetlenek, szinte testközeliek, hogy ezek a kölykök lépésnyi távolságból lövik egymást. Az ilyen tűzpárbajok szörnyű aratást végeznek, mert nemcsak azok pusztulnak el, akiket a helyszínen lelőnek. Az ottani körülmények között – a vérvesztés, a fertőzések, a gyógyszerhiány miatt – a sebesültekre is halál vár.

Egész napi utazás után eljutottunk Soroti városkába. Útközben felégett falvakat, telepeket láttunk teljesen kifosztva. A lázadó katonák elvitték mindent, amit csak lehetett – nemcsak azt, amit a lakosok magukon viseltek, hanem a bútorait, szerszámaikat, munkaeszközeiket, edényeiket, hanem az összes csövet, drótot, szöveget is, minden ablakot, ajtót, de még a tetőket is. Ahogyan a hangyák leesznek az utolsó grammig minden húst a csontokról, úgy tisztították meg a menekülő, tomboló martalócok egymást követő hullámai az országot mindentől, amit meg lehetett mozdítani, amit el lehetett vinni. Soroti városkát is végigpusztították. A benzinállomást szétverték, a töltőberendezéseket elvitték. Az iskolapadokat elhordták. Sok háznak csak a váza maradt meg, de némelyek megmenekültek, épen maradt a szálloda is, amelyben éjszakára megszálltunk. A helyi előkelőségek – kereskedők, tanítók, katonák – már vártak minket kíváncsiskodók gyűrűjében. Elkezdődtek az üdvözlések, vállveregetések, nevetgélések.

Soroti a természetes nilo-hamita itesok földjének fővárosa. Több mint egymilliónyi iteso lakja a vidéket. Számptalan törzset és klánt alkotnak. Főleg tehéntartással foglalkoznak. A tehén a legnagyobb kincsük. Nemcsak a gazdagság mértéke, de misztikus tulajdonságokat is hordoz. A tehén létezése, jelenléte köti össze az embert a láthatatlan, felsőbb világgal. Az iteso ember nevet ad tehenének, és hisz abban, hogy minden tehennek saját személyisége, saját karaktere van. Az iteso fiú, ha elér bizonyos kort, kap egy tehenet gondozásra. Külön szertartás keretében felveszi tehene nevét – ettől kezdve őt is úgy fogják hívni. A gyerek játszik a tehenével, vele tölti szabadidejét, felel az állatért.

A küldöttségünket üdvözlő személyek között fölfedeztem régi ismerősömet, Cuthbert Obwanort, akit még a hatvanas években ismertem meg (akkor mint minisztert). Megörültem a találkozásnak, mindjárt szoba is elegyedtünk. Szerettem volna, ha megmutatja a környéket, mert először jártam arrafelé. Sétára indultunk. A séta azonban csakhamar nehézkesnek bizonyult. Itt ugyanis a nők, ha meglátnak egy közeledő férfit, lehúzódnak az útról, és letérdelnek. Térden állva várják, hogy a férfi odaérjen hozzájuk. A szokásoknak megfelelően a férfi köszönti a nőket, azok válaszolnak, s megkérdezik, mit tehetnek érte. Ha a férfi azt válaszolja, hogy semmit, a nők megvárják, míg elmegy, fölkelnek, és folytatják útjukat. Később Cuthberttel a háza előtti padon ültünk, és a jelenetek megismétlődtek: az arra menő asszonyok odajöttek hozzánk, letérdeltek, és szótlánul várakoztak. Előfordult, hogy beszélgetésbe merült házizgazdám nem figyelt föl rájuk. Vártak mozdulatlanul. Végül Cuthbert üdvözölte őket, jó utat kívánt nekik, akkor fölkeltek, és szó nélkül távoztak. Bár már este volt, a hőség alig enyhült, valamiféle fojtó, forró tunyaság telepedett ránk. Az éjszaka mély rejtekeiben erőszakosan, hangosan ciripeltek a tücskök.

A helyi előljárók meghívtak minket az egyetlen működő bárba, amelynek Club 2000 volt a neve. Az emeleten volt egy kis szalon a fontos vendégeknek fenntartva. Hosszú asztal mellé ültettek minket. Bejöttek a fiatal, magas pincérlányok. Mindegyikük letérdelt a maga vendége elé, és megmondta a nevét. Aztán kivonultak, és behoztak egy jókora agyagkorsót. Forralt helyi sör gőzölgött benne – a marwa, amelyet milletből (a köles egyik fajtája) főznek. A marwát hosszú, kifűrt belsejű nádszálból kell inni, ezt epinek hívják. A nádszál most körbejár egyik vendégtől a másikig. Mindenki szív néhány kortyot, majd továbbadja az epit. A pincérlányok állandóan feltöltik a korsót – vagy vizet vagy újabb adag narwát öntenek bele. Attól függően, hogy mit töltenek, és hogy milyen gyorsan forog körbe az epi, nő a vigadozók részegsége. A gond csak az, hogy Soroti és környéke az AIDS-szel leginkább fertőzött területek egyike. Miközben az ember az epi után nyúl, minden alkalommal elbűcsúzik az élettől. (S történt mindez azokban az években, amikor úgy vélték, hogy a HIV-vírus nyállal terjed). De mit lehet tenni? A visszatartást a legmegalázóbb sértésnek, megvetésnek tekintenék vendéglátóink.

Reggel, mielőtt továbbindultunk volna, megjelent két holland misszionárius – Albert és Johan – kimerülten, porosan. Mindenképpen el akartak jönni Sorotiba, hogy „lássák a nagyvilágból jött embereket”: nekik, akik jó tíz éve éltek az isten háta mögött, Kampala már a nagyvilágot jelentette. Európába nem utaznak, nem akarják otthagyni templomukat és a missziós épületet (valahol a szudáni határ mellett laknak). Attól tartanak, hogy visszatérve csak a pusztát, leégett falakat találják. Missziós területük a nyáron száraz, esős évszakban zöld, hatalmas, forró savanna, az Uganda észak-keleti részét alkotó, az antropológusokat elbűvölő karamodzsongok által lakott tartomány. Kampala lakói karamodzsong testvéreikről (ez egyszerre jelenti a lakóhelyet, a népet és a személyt) szegyenkezve, vonakodva beszélnek. A karamodzsong emberek meztelenül járnak, s kitartanak szokásuk mellett, mert úgy vélik, hogy az emberi test szép (s ők valóban jó felépítésű, magas, karcsú emberek). Ellenállásuknak azonban más alapja is van: ahány európai eljutott korábban közéjük, mind megbetegedett, és hamar meghalt. A karamodzsongok ebből azt a következtetést vonták le, hogy az öltözék a betegség kiváltója, és aki felöltözik, halálra ítéli magát (márpedig az öngyilkosság az ő vallásuk szerint az elképzelhető legnagyobb bűn). Így aztán mindig rettegtek az öltözéktől. Amin, aki úgy gondolta, hogy a meztelenség lejáratja az afrikaiakat, utasításba adta, hogy ruhát kell viselniük, s akit meztelenül kaptak el, azt a katonák a helyszínen agyonlőtték. A megrémült karamodzsongok nagynehezen szereztek vagy egy darabka ruhaanyagot, vagy inget, nadrágot, összetekerték, és magukkal hordták. Ha híre ment, hogy valahol katonaság várható, vagy hogy a közelben valamilyen ügynök tekereg, gyorsan magukra kapták, később aztán megkönnyebbülten újra levetkőztek.

A karamodzsong törzsek is tehéntartással foglalkoznak, s főleg tejfel táplálkoznak. A rokon itesokkal együtt ők is a legnagyobb kincsnek és misztikus lénynek tartják a tehenet. Hitük szerint az Isten nekik adta a világ összes tehenét, s az ő történelmi feladatuk az, hogy visszaszerezzék az állatokat. E célból aztán állandóan fegyveres támadásokat indítanak a szomszédos törzsek ellen. Ezek a támadások (angolul cattle-raiding) a zsákmányszerző hadjárat, a hazafias küldetés és a vallási kötelesség keverékei. A fiatal fiúnak ahhoz, hogy férfinak ismerjék el, részt kell vennie ilyen harcban. A csaták aztán a törzsi legendák, mesék, mítoszok részévé válnak. Saját hőseik, történelmük, misztikájuk van.

Albert barát meséli, hogyan néz ki egy ilyen lerohanás. A karamodzsong harcosok libasorban, zárt alakzatban menetelnek a csak általuk ismert hadiösvényeken. Mindegyik csapat két-háromszáz embert számlál. Harci dalokat énekelnek, vagy ritmikus kiáltásokat hallatnak. Felderítők már korábban kiszimatolták, hogy hol legelnek a másik törzs tehéncsordái. Amikor lecsapnak az adott helyre, csatára kerül sor. A karamodzsongok kiképzett, rettenthetetlen harcosok, így aztán rendszerint ők győznek, s elhajítják a zsákmányolt teheneket.

– Arról van szó – mondja Albert barát –, hogy korábban ezek a harcosok dzsidákkal és fjakkkal voltak fölfegyverkezve. Az összecsapásokban néhány ember esett csak el, a többiek megadták magukat vagy elmenekültek. Ma pedig? Továbbra is meztelen férfiak állnak csatasorba, de nyakig géppisztolyokkal felfegyverkezve. És azonnal tüzet nyitnak, lemészárolják a szomszédos törzseket, gránátokkal rombolják el falvaikat, öldökölnek. A hagyományos törzsi konfliktusok évszázadok óta állnak fenn, csak hogy manapság összehasonlíthatatlanul több áldozatot követelnek. – A modern kor civilizációjából – fejezi be – nincs itt semmi, sem világtítás, sem telefon, sem televízió. Az egyetlen dolog, amely eljutott ide – a gépfegyver.

Faggatom a misszionáriusokat, milyen a munkájuk, milyen nehézségekkel küszködnek.

– Ez nagyon nehéz terület – ismeri el Johan barát. – Az itteniek azt kérdezik tőlünk, hány istent ismer a mi vallásunk, s hogy van-e külön tehen-istenünk. Magyarazzuk nekik, hogy csak egy Isten van. Ez csalódást okoz nekik. A mi vallásunk jobb a tieteknél, mondják, nekünk külön istenünk van, aki a teheneket óvja. Hiszen a tehén a legfontosabb!

Dél előtt elindultunk északnak, a mi autónk ment leghátul, de nem sokat haladtunk, amikor robbanást, lövéseket, aztán kétségbeesett kiáltásokat hallottunk. A keskeny, kátyúkkal, gödrökkel teli laterites utat két méter magas elefántpálmák sűrű fala övezte.

Minden kétséget kizáróan csapdába estünk.

Összekuporodtunk az autóban, nem tudtuk, hogyan viselkedjünk. Maradjunk benn? Ugorjunk ki?

A csapda a leggyakoribb afrikai harci forma. A csapda állítói számára sok előnye van. Először is ott a meglepetés mozzanata: az úton haladók képtelenek egész nap feszülten figyelni, készenlétben állni – ezen az éghajlaton, ezeken az utakon hamar elfáradnak, elszunyókálnak. Másodszor: a csapdát állítók a közeledők számára láthatatlanok, vagyis biztonságban vannak. Harmadszor: a csapda nem csupán az ellenfél legyőzését jelenti, hanem jókora anyagi hasznot is hoz – járműveket, egyenruhákat, élelmet, fegyvert.

A csapda azoknak is megfelelő forma, akik a hőség, az éhség és szomjúság (a katonák és lázadók állandó állapota) miatt nehezen bírják a hosszú menetelést és a gyors átcsoportosítást. Ha csapdát állítanak, akkor ülhetnek kényelmesen az árnyékos bozótban, s várhatják nyugodtan, hogy az áldozat magától pottyanjon az ölükbe.

Két különböző taktika dívik – az elsőt angolul így hívják: *hit and run* (csapj le és tűnj el). Ez még biztosít némi esélyt a törbe csaltaknak arra, hogy feleszméljenek és harcba bocsátkozzanak. A másik taktika – a *hit and hit* (csapj le és csapj le, vagyis lőj, és menj a lövés után) – viszont általában a megtámadottak veszét jelenti.

Végül mégiscsak kiugrottunk a gépkocsiból, és előrefutottunk. A támadók rakétája eltalálta a teherautót. A raktérben halott katona feküdt, ketten megsebesültek. A szélvédő betört, az egyik kísérő ruhájából vér csöpögött. Teljes volt a káosz, a zűrzavar, az emberek föl-le futkostak céltalanul és értelmetlenül. Senki sem tudta, mi történik egy perc, egy pillanat múlva. Lehet, hogy támadóink ott leselkednek a közelben, a sűrű, magasra nőtt növényzet mögött, figyelik hisztérikus rohángálásunkat, nyugodtan céloznak ránk? Nem tudtuk, mire számíthatunk, kinek a kezében vagyunk. Ösztönösen azt lestem, hogy a sűrű növényzet közül nem irányulnak-e felénk fegyvercsövek.

A teherautó hátramenetben, mert az út olyan keskeny volt, hogy nem lehetett megfordulni, elindult vissza Sorotiba... Mi egy idő után elindultunk előre. A tisztjeink azonban úgy döntöttek, hogy nem gépkocsikkal megyünk, hanem gyalogosan követjük, szép lassan, a katonákat, akik lövésre tartott fegyverrel a kezükben, a menetoszlop élén haladtak.

(Folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet